

भारत हा एक जैवविविधतासंपन्न देश आहे व जगातील १७ जैवविविधता समृद्ध मानल्या जाणाऱ्या देशांमध्ये भारताचा समावेश होतो. भारतातील धोकाग्रस्त वन्यजीवांना व वनस्पतींना भारतीय वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ च्या अंतर्गत विविध परीशिष्टकाद्वारे संरक्षण दिले गेले आहे, या वन्यजीवांमध्ये अनेक दुर्मिळ सागरी प्राण्यांचा समावेश आहे. महाराष्ट्राच्या किनारपट्टीवर अरबी समुद्रामध्ये सागरी प्राण्यांच्या अशा अनेक दुर्मिळ प्रजाती आढळतात, अगदी सुक्ष्मजीवांपासून ते महाकाय देव माशांपर्यंत. यापैकी काही प्राण्यांच्या प्रजाती जसे समुद्री सस्तन प्राणी (डॉल्फिन, व्हेल), शार्क माशांच्या काही प्रजाती, सागरी कासवे यांना भारतीय वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ च्या परिशिष्ट १ अंतर्गत सर्वोच्च संरक्षण दिले गेले आहे.

समुद्रात मासेमारी करीत असताना ब-याचवेळा संरक्षित असलेल्या दुर्मिळ प्रजाती चुकून मच्छीमारांच्या जाळ्यात अडकतात. मच्छीमारांनी तातडीने जाळे कापले तरच हे प्राणी वाचू शकतात. बहुतांशतः मच्छीमार त्यांचे जाळे कापून अशा प्राण्यांना समुद्रात सोडतात परंतु मासेमारीचे जाळे कापताना मच्छीमारांना मोठे नुकसान सहन करावे लागते. शाश्वत मासेमारीसाठी आणि मच्छीमारांच्या अशा उपक्रमांना प्रोत्साहन देण्याकरिता महाराष्ट्र राज्याचे कांदळवन कक्ष, वनविभाग आणि राज्य मत्स्यव्यवसाय विभाग यांच्यावतीने मासेमारांकरिता नुकसान भरपाई योजना २१ डिसेंबर २०१८ रोजी सुरु करण्यात आली. कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास आणि मत्स्यव्यवसाय विभागाचा शासन निर्णय क्र. मत्स्यवि- १११८/प्र.क्र.७५/पदुम-१४, दि. २१/१२/२०१८ अन्वये, मासेमारीचे काम करत असताना मच्छीमारांच्या जाळ्यात चुकून अडकलेल्या संरक्षित प्राण्यांना सोडण्यासाठी मासेमारी जाळे कापून त्या दुर्मिळ प्रजातींची सुटका केल्यास त्यांना मासेमारीजाळ्याच्या नुकसान भरपाई करीता रुपये २५०००/- पर्यंतचे अनुदान कांदळवन कक्ष, वनविभाग यांच्या अंतर्गत देण्यात येते.

कांदळवन कक्ष आणि मत्स्यव्यवसाय विभागाच्या सहकार्याने महाराष्ट्रातील विविध किनारपट्टीतील मच्छीमारांसाठी जिल्हानिहाय जनजागृती कार्यशाळा मच्छीमारी बंदीच्या दोन महिन्यात म्हणजेच जून व जुलै २०१९ या काळात घेण्यात आल्या होत्या. या कार्यशाळांमध्ये दुर्मिळ आणि संरक्षित प्राण्यांच्या संवर्धनाचे महत्त्व सुमारे ११०० मच्छीमारांना समजावून देण्यात आले. जनजागृती कार्यशाळांमुळे पालघर, मुंबई, रायगड, रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग जिल्ह्यांतून आतपर्यंत एकूण १०७ प्रकरणे नमूद झाली असून त्यातील १०३ मच्छीमारांना संरक्षित प्रजाती मासेमारी जाळ्यातून सुखरूप सोडण्यासाठी कांदळवन कक्षातर्फे नुकसान भरपाई देण्यात आली आहे. मे महिन्याअखेर ५९ लाभार्थ्यांना रु. १२, ०२,३५०/- (बारा लाख दोन हजार तीनशे पन्नास) तर ४४ लाभार्थ्यांना मागील तीन महिन्यात सुमारे रु. ७,२२,७००/- (सात लाख बावीस हजार सातशे) एवढी रक्कम कांदळवन कक्षातर्फे त्यांच्या खात्यात जमा करण्यात आली आहे. त्यामध्ये सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातून जास्तीत जास्त (२०) प्रकरणे कांदळवन कक्षाकडे प्राप्त झाली आहेत. त्याचपाठोपाठ रत्नागिरी (१३), रायगड (७), ठाणे (३) व पालघर (१) या जिल्ह्यांचा देखील समावेश आहे. वरील प्रकरणांचा तपशील खालील प्रमाणे:

जिल्हे	जिल्ह्यांतून मिळालेली प्रकरणे	रक्कम (रु.)	सोडण्यात आलेली संरक्षित प्रजाती
सिंधुदुर्ग	२०	३,७२,७००	ओलीव रिडले कासव(६), ग्रीन सी कासव(१३), हॉक्सबिल कासव(१)
रत्नागिरी	१३	१,६२,५००	ओलीव रिडले कासव(३), ग्रीन सी कासव(०९), हॉक्सबिल कासव(१)
रायगड	७	१,२५,०००	ओलीव रिडले कासव(४), ग्रीन सी कासव(२), व्हेल शार्क(देव मुशी/बहिरी)(१)
ठाणे	३	५०,०००	ओलीव रिडले कासव(२), व्हेल शार्क(देव मुशी/बहिरी) (१)
पालघर	१	१२,५००	ओलीव रिडले कासव(१),
एकूण	४४	७,२२,७००/-	१६ ओलीव रिडले कासव, २४ ग्रीन सी कासव, २ व्हेल शार्क(देव मुशी/बहिरी) २ हॉक्सबिल कासव,

ज्याप्रमाणे या योजनेचा लाभ मच्छीमारांना होत आहे त्याचप्रमाणे समुद्री वन्यजीवांवर संशोधनास सुद्धा या योजनेचा लाभ होत आहे. मच्छीमारांकडून प्राप्त होणाऱ्या माहिती व पुराव्यांच्या आधारे समुद्री वन्यजीवांचा अधिवास, त्यांच्या खाद्य मिळवण्याच्या जागा व प्रजननाच्या जागा या बाबतीत अधिक माहिती मिळत असून, ती माहिती संवर्धन आणि संशोधनाकरिता खूप उपयुक्त ठरत आहे.

गेल्या वर्षभरात पालघर, मुंबई, ठाणे, रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग या जिल्ह्यांतून दाखल झालेल्या प्रकरणांमध्ये (४१) ओलीव रिडले कासव, (४१) ग्रीन सी कासव, (१९) व्हेल शार्क(देव मुशी/बहिरी), (३) हॉक्सबिल कासव, १ इंडिअन ओशियन हंपबॅक डॉल्फिन, १ लेदरबॅक समुद्री कासव व १ जाएंट गिटारफिश या प्रजातींना जीवनदान मिळाले आहे.